

בישול אחר בישול

שנינו במשנה :

כל שבא בחמין לפני השבת שורין אותו בחמין בשבת. (קמה ע"ב)

ופירשו בגמרא שם :

כגון מאי? אמר רב ספרא: כגון תרנגולתא דר' אבא.

ומסביר רש"י:

תרנגולתיה דר' אבא – מבשלה ושורה אותה ימים רבים בחמין למחות מאליה, ואוכלה לרפואה.

הראשונים נחלקו בפירוש המשנה. דעת הרמב"ן, הרשב"א ורוב חכמי ספרד, היא שהמשנה עוסקת בתבשיל שנתבשל לפני השבת כשעור מאכל בן דרוסאי, וכיוון שכל תבשיל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי שוב אין בו משום בישול התירה המשנה לשרותו בחמין בשבת אף שמוסיף להתבשל. כעין זה מצינו במסכת עבודה זרה בעניין איסור בישולי עכו"ם, שאם בישל גוי תבשיל שהיה מבושל כבר כמאכל בן דרוסאי מותר לישראל לאכול את התבשיל. וז"ל הרשב"א:

פירוש שבא בחמין לפני השבת ונתבשל כמאכל בן דרוסאי, דשוב אין בו משום בישול והלכך שורין אותו אפילו בחמין בכלי ראשון. (לט ע"א, ד"ה

ובגמרא)

יש לזכור שאף לדעה זו אסור מדרבנן לחמם תבשיל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי ישירות על האש, כפי שיתבאר להלן.

וכתב בחידושים המיוחסים לר"ן להקשות על שיטת חכמי ספרד:

יש מפרשים דאפילו לא נתבשל כל צרכו מבעוד יום אלא כמאכל בן דרוסאי או יותר סגי. וזה קשה, דהא מצטמק ויפה לו אסור לשהותו על גבי כירה? ... והנכון, שנתבשל כל צרכו מבעוד יום ושורה אותו בחמין להיות נימוח. (קמה ע"ב)

אולם, הוא עצמו כתב במקום אחר:

כל שנתבשל מבעוד יום ואפילו כמאכל בן דרוסאי מותר בשבת ואפילו יד סולדת בו. וכל שנתבשל מבעוד יום היה מותר לבשלו לכתחילה על

גבי כירה, אלא משום מראית העין. (מ ע"ב, ד"ה שמן)

והדברים נראים כסותרים. ונראה להסביר שלדעתו משנתבשל התבשיל כמאכל בן דרוסאי שוב אין בו איסור תורה, אך מדרבנן יש עדיין איסור להניחו על גבי האש משום מראית העין. לדעתו איסור זה קיים גם בשרייה בחמין, ולכן נאלץ להעמיד את הסוגיה שמתירה לשרות בחמין במצב שהמאכל נתבשל כל צרכו¹.

לעומת דעת חכמי ספרד, הרמב"ם פסק (ט, א) שהמבשל על האור דבר המבושל כל צרכו פטור, ומשמע שכל זמן שלא נתבשל כל צרכו חייבים על בישולו. המפרשים על אתר מסבירים כי הרמב"ם אוסר מדרבנן חימום של תבשיל מבושל כל צרכו כיוון שמדובר בבישול על האור ממש, אך אם התבשיל נמצא בכלי ראשון ולא על האש החימום מותר לגמרי².

כתב המאירי בפירושו למשנה הנ"ל:

ויש מפרשים 'כל שבא בחמין' שנתבשל כמאכל בן דרוסאי. ואין זה נראה, שהרי מכל מקום מצטמק ויפה לו הוא. אלא שנתבשל כל צרכו... ובכל אלו שהזכרנו ששרייתם או הדחתם אסורה אם שרה או הדיח חייב חטאת.

בדבריו מבואר שאיסור הבישול עד שעור מבושל כל צרכו הוא מדאוריתא, כשיטת הרמב"ם. אולם, דברים אלו נסתרים לכאורה מדבריו בריש פרק 'כירה', בפירושו למשנה המתירה החזרת קדירה לאש בשבת:

ואי אתה מפרשה בשאינו מבושל אף כמאכל בן דרוסאי... שבזו היא היו בית הלל מתירים אף החזרה. אלא ודאי במבושל כמאכל בן דרוסאי.

ודבריו קשים מאוד, שהרי כל זמן שלא נתבשל כל צרכו יש בתבשיל לשיטתו בישול דאוריתא³?

1 חילוק מעין זה יש להציע גם בדברי התוס', שבדף לט ע"א פירשו שההיתר לשרות בחמין בשבת הוא רק במבושל כל צרכו, ואילו בראשית הפרק (לו ע"ב, ד"ה חמין) התירו להחזיר אף במבושל כמאכל בן דרוסאי. ועיין באגלי טל (אופה י) שטען כן גם בשיטת הטור, בניגוד לבית יוסף (שיח, ד"ה אפילו) שהבין שהטור אוסר מדאוריתא כל זמן שלא נתבשל כל צרכו.

2 עיין מגיד משנה וכסף משנה על אתר שהבינו כך בדבריו, וכן רוב המפרשים. אמנם, עיין באגלי טל (אופה י) שכתב שגם לדעת הרמב"ם איסור בישול תבשיל שכבר מבושל כמאכל בן דרוסאי הוא רק מדרבנן.

3 עיין ביאור הלכה (שיח), שדייק מדברי המאירי שלדעתו אין בישול אחר מאכל בן דרוסאי. וכנראה לא ראה דבריו בסוגיה בדף קמה ע"ב, וצ"ע.

ונראה שהמאירי עצמו היה מודע לקושי בשיטתו וניסה ליישבו, אך דבריו בעניין זה מעורפלים:

ומכיון שנתבשל אין לנו בצימוקו אחר שקטם, שאין בקטימה בישול למה שנתבשל אלא שמעמיד. ואף על פי שמצטמק לעינינו אף בחום המעמיד הוא כן ולאורך השעה לא מצד בישול.

ונראה שעיקר כוונתו היא שכירה קטומה אינה מסוגלת להוסיף בישול אלא להעמיד ולשמור את חום התבשיל בלבד. ואף על פי שענינו הרואות שהתבשיל מצטמק כשהוא עומד על כירה קטומה – אין זה מחמת תוספת בישול אלא מחמת שימור החום. בהמשך הפרק נשוב לפרש יותר את דבריו.

את דעת הראשונים שאינם מחייבים על בישול לאחר שעור מאכל בן דרוסאי יש להסביר כך: יסודה של מלאכת בישול הוא הכשרה לאכילה, וכיוון שתבשיל שנתבשל בשעור מאכל בן דרוסאי והוכשר לאכילה שוב אין כאן בישול. ויש להטעים הדבר שמרגע שנתבשל כמאכל בן דרוסאי חל על התבשיל שם 'מבושל', וממילא יש להחיל בעניינו את דין התוספתא:

ואופין את האפוי ומבשלין את המבושל⁴. (פי"ד, הט"ז)

לגבי דעת החולקים ומחייבים בבישול אף לאחר שעור מאכל בן דרוסאי, ניתן להציע שני הסברים:

1. אף שמלאכת בישול היא הכשרה לאכילה, מאכל המבושל בשעור בן דרוסאי אינו ראוי לאכילה רגילה עד שיתבשל כל צרכו. אם כן, שתי רמות הכשרה לאכילה הן: הכשרה לאכילת דחק (מאכל בן דרוסאי) והכשרה לאכילה רגילה (מבושל כל צרכו).
2. יסודה של מלאכת בישול אינו בהכשרת התבשיל לאכילה אלא בתיקון המאכל. ממילא, חייבים על כל שיפור משמעותי בטעם התבשיל שנעשה באמצעות הבישול.

קיימות מספר נפקא מינות בין שתי הדרכים הנ"ל, ונציין כמה מהן:

- א. האם יש חיוב בתוספת בישול לאחר מאכל בן דרוסאי גם בלא להגיע למבושל כל צרכו? לפי הדרך הראשונה אין לחייב על בישול אלא אם הגיע התבשיל לשעור כל צרכו, שהרי כל זמן שלא הגיע לשעור זה אינו טוב עדיין לאכילה רגילה. לעומת זאת, לפי הדרך השנייה יש לחייב על כל שיפור משמעותי בתהליך הבישול.

4 עיין בשינויי נוסחאות המובאים אצל ר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה (ספי"ד, עמ' 241).

ואכן, בנקודה זו נחלקו האחרונים. בשו"ע נפסק:

כלי שיש בו דבר חם שהיד סולדת בו מותר להניחו בשבת על גבי קדירה הטמונה כדי שישמור חומו ולא יצטנן. (שיח, 1)

הט"ז התיר זאת אף בתבשיל שלא נתבשל כל צרכו כיוון שאינו יכול להגיע במקום זה לידי בישול גמור. לעומת זאת, המשנה ברורה (ס"ק 1) אסר כיוון שיש חשש שיתוסף מעט בישול על ידי החום. ברור שמחלוקתם היא אם יש איסור בכל תוספת בישול או דווקא בהגעה למבושל כל צרכו.

ודומה שעל פי שיטת הט"ז ניתן לפרש את דברי המאירי הנ"ל ביחס להיתר ההחזרה לכירה קטומה של תבשיל שמבושל כמאכל בן דרוסאי. לשיטתו, אף על פי שבעקבות ההחזרה התבשיל יוסיף בישול הוא לא יגיע למבושל כל צרכו, ולפיכך אין בכך כל איסור.⁵

ב. האם יש מקום לאסור בישול במאכל שנתבשל כל צרכו? לדרך הראשונה, משנתבשל כל צרכו המאכל מוכן לאכילה ושוב אין מקום לדון כלל בחיובו. לעומת זאת, לפי הדרך השנייה יש מקום לדון אם השיפור לאחר שעור כל צרכו הוא משמעותי או לא.

ואמנם, בראשונים מצאנו מי שנוטה לחייב אף בתבשיל מבושל כל צרכו, וז"ל התוס' ישנים:

ואם כן אמאי אסור תבשיל שבישל כל צרכו להחזיר – הא לא שייך ביה בישול?... וצריך לומר דודאי בשמן לא שייך בישול, אבל בתבשיל אפילו במבושל מבעוד יום שייך בישול.⁶ (לו ע"ב)

גם האור זרוע הסתפק בשאלה אם יש בישול אחר שהתבשל כל צרכו:

דדוקא היכא שנתבשל מערב שבת כל צרכו אז מותר לשרותו... בכלי שני דדילמא יש בישול לאחר בישול.⁷ (סב)

ונראה שלאור דברים אלו נוכל להבין את הדיון בתוס' הרא"ש (קמה ע"ב, ד"ה כל שבא), שכתב שהמשנה מציינת שאפילו שרייה לזמן ארוך מותרת בשבת בדבר שנתבשל מערב שבת כדי שלא נחשוב "דכיוון דנתקן הוא

5 אמנם, לעיל הצענו שיתכן שההיתר נובע מכך שעל כירה קטומה כלל אין תוספת בישול.

6 אמנם, יש לדחות שמא מדובר בלח שנצטנן, וכפי שיתבאר בפרקים הבאים.

7 נראה שישוד הספק באור זרוע הוא בגלל שמהסוגיה בעניין הטמנה (לד ע"א) עולה שיש בישול אחר בישול אף במבושל כל צרכו מגזירה שמא ירתיה, ולכן חשב שאפשר לפרש המשנה של 'כל שבא בחמין' מותר לשרותו בכלי שני דווקא. וראה עוד להלן פתרונות נוספים לזה.

על ידי שרייה זו הוה גמר מלאכתו וליתסר". עולה מדבריו שהיה מקום לחייב על שרייה ארוכה אף בתבשיל המבושל כל צרכו משום שיש בכך שיפור משמעותי של התבשיל. החידוש של המשנה הוא שאין לחייב במצב כזה, מפני שתבשיל מבושל כל צרכו כבר מוכן לאכילה או מפני ששיפור התבשיל לאחר שהתבשל כל צרכו אינו די משמעותי.

להלכה הכריע השו"ע (שיח, ד) שכל זמן שהתבשיל לא נתבשל כל צרכו יש עדיין איסור תורה בבישולו ומשנתבשל כל צרכו שוב אין בו בישול. בביאור הלכה על אתר העיר שראשונים רבים חולקים על כך, ולכן פסק שבדיעבד אפשר לסמוך על המקלים ולהתיר באכילה בשבת תבשיל שנתבשל מערב שבת רק עד שעור מאכל בן דרוסאי⁸.

בישול אחר בישול בלח

ראינו לעיל שבדבר יבש יש שתי דרגות בישול, שעור מאכל בן דרוסאי ומבושל כל צרכו. בראשונים התפיסה הרווחת היא שאין לדבר על בישול מעבר לשעור יד סולדת בו, והגדיל לעשות הבית יוסף שכתב: "ומשמע לי שכל שהיד סולדת בו מיקרי רותח" (שיח).

ניתן לפרש את הפער בין יבש ללח, שביבש יש מחלוקת האם יש בישול גם לאחר מאכל בן דרוסאי ואילו בלח ברור שאין בישול לאחר יד סולדת בו, בשתי צורות:

- א. ביבש עיקר האיסור הוא בבישול התבשיל ואילו בלח עיקר האיסור הוא בחימום הנוזל, ולגבי חימום יש רק דרגה אחת של איסור.
- ב. גם בלח עיקר האיסור הוא בבישול, אך כיוון שאין רגילות לשתות לח רותח אלא רק בגבולות של יד סולדת – האיסור הוא רק על חימום עד לשעור זה⁹.

אמנם מצאנו דעה יחודית בדברי רבינו יונה, שמחייב גם על חימום מים שהיד סולדת בהם לכדי רתיחה. מפאת חשיבות דבריו נביאם במלואם, וז"ל:

ומכשלה גדולה תחת יד קצת העם שטומנין קומקום של מים חמין ליתן לתוך הקדירה בשבת כשהתבשיל מצטמק... ואפילו אם שניהם יד סולדת בהם, איכא מאן דאמר בירושלמי עירו אינה ככלי ראשון, וכשמעריין המים לאלתר שיצאו מן הכלי אף על פי שהן רותחין פסק כוח רתיחתן

8 דבריו מבוססים על העיקרון שכל דבר שנתון במחלוקת הפוסקים אם הוא מותר או אסור אין לאסור לאוכלו בדעבד לאחר שכבר נעשה.

9 כן כתב הרשב"א (מ ע"ב).

מלבשל כדין כלי שני שאינו מבשל, ומתבשלין בתוך כלי ראשון, ומים מבושלין אם פסקה רתיחתן יש בהן משום בישול. (ר"ן, כב ע"א באילפס)

רבינו יונה מחדש כי מים מבושלים שפסקה רתיחתם יש בהם בישול אף על פי שהיד סולדת בהם. מכאן נראה שלדעתו גם בלח יש שתי דרגות בישול: שעור יד סולדת בו ורתיחה. למעשה, נראה שהמוקד הכפול בבישול לח המופיע בדבריו משקף שתי פונקציות שונות בחימום מים:

1. מים כמוצר מתבשל, דהיינו אם מבשלים מים לצורך רחיצה או לצורך שתייה חמה. השעור בזה הוא יד סולדת בו, ומבחינה זו אין משמעות יחודית לרתיחה.
2. מים כמוצר שמבשל מוצרים אחרים. לצורך בישול כזה נדרשת דווקא רתיחה. וכך מדויק מלשונו של ר' יונה – "פסק כוח רתיחתן מלבשל כדין כלי שני". לפי גישה זו הבאת מים לידי רתיחה מעניקה להם את הכוח לבשל אחרים, וכוח זה הוא בישולם של המים הללו.

לדברינו, אין הקבלה בין שתי דרגות הבישול ביבש, מאכל בן דרוסאי ומבושל כל צרכו, ששתייהן פועלות ברצף אחד של רמת המוכנות לאכילה, לבין שתי הדרגות בלח, יד סולדת בו ורתיחה, שכל אחת מהן פועלת במישור שונה של בישול.

חימום לח שנצטנן

אף על פי שקיימא לן שאין בישול אחר בישול, קיימת סוגיה אחת המעוררת קשיים לגבי קביעה זו. הגמרא כותבת (לד ע"א) שאין להטמין בשבת קדירה בדבר שאינו מוסיף הבל, גזירה שמא ירתיח. הפירוש הפשוט לגזירה זו מופיע בדברי הרא"ש:

ולמאי דפרשינן דלא שייך בישול בתבשיל שנתבשל לא תקשה הא דאמרינן... 'גזירה שמא ירתיח' – התם לאו משום בישול אלא משום שמא יחתה. (ג, י)

וכן היא סתימת לשונם של הרמב"ם (ט, ג) ורוב חכמי ספרד. הר"ן (כב ע"א באילפס) הגדיל לעשות בהצהירו: "ולא ידעתי הפרש בין מים מבושלים למבושל אחר".

לעומת זאת, פירש רש"י על אתר:

שמא ימצא קדירתו שנצטננה כשירצה להטמינה וירתיחנה תחילה, ונמצא מבשל בשבת.

לדבריו הגזירה היא משום בישול, ולשיטתו פירש הרא"ש:

למדנו שאף בתבשיל שנתבשל שייך בו בישול כיוון שיש בו משקה, והא דאמרין 'כל שבא בחמין'... היינו בדבר יבש. (ג, יא)

בדרך הסוברת שיש בישול אחר בישול בלח, בניגוד ליבש, הלכו מקצת הפוסקים מבעלי התוס': אור זרוע (סב), הסמ"ק (רפב) ועוד. אף הרא"ש נראה שנטה להסכים עם שיטה זו.

דעה שלישית בעניין מצאנו בדברי רבינו ירוחם בשם רבינו יונה, וז"ל:

וכל זה שאמרנו שמחזירין דוקא שהגיע מבעוד יום למאכל בן דרוסאי, אבל אם לא הגיע – לא יחזיר אם נטל. ואפילו הגיע אם שהה בעודה בידו עד שנצטנן התבשיל אסור להחזירה אם יש בה רוטב, דכל דבר שיש בו רוטב ומצטמק ויפה לו והוא צונן כשהחזירו על גבי כירה ומצטמק הוי מבשל גמור. (נתיב יב, ח"ג, סט ע"א)

לגישה זו, רק בתבשיל שמצטמק ויפה לו יש בישול אחר בישול בלח.

באופן עקרוני יותר פשוט להבין את הגישה שאינה מחלקת בין לח ליבש, שהרי הלח נשאר מבושל גם אם נצטנן. כדי להבין את דעת הסוברים שבלח שנצטנן יש בישול אחר בישול יש לאמץ אחת מן התפיסות הבאות:

1. אף על פי שגדרי בישול בלח וביבש זהים, דהיינו תיקון המאכל ושיפור טעמו, מכל מקום יש ביניהם הפרש לעניין חימוםם לאחר שנצטננו: חימומו של דבר לח משנה משמעותית את טעמו וחשוב כבישול, מה שאין כן בדבר יבש ששם התיקון בחימום אינו משמעותי דיו כדי לחייב.
2. הגדרת בישול בלח שונה מזו ביבש, שבלח קיים גדר איסור של חימום, בין אם כגדר יחיד ובין אם כגדר נוסף על ההכשרה לאכילה¹⁰. אם כן, אף על פי שאין בישול אחר בישול בלח מצד הכשרה לאכילה, מכל מקום מצד חימום יש בו בישול אחר בישול, שהרי גם חימום לח מבושל נאסר.

לפי הסברה השנייה, על אף שהרמב"ם נקט שאין בישול אחר בישול ולא חילק בין לח ויבש יתכן שאף הוא יודה שיש בישול אחר בישול במים, שהרי לשיטתו יסוד הבישול במים הוא חימוםם והכשרתם לרחיצה ומשנצטננו שוב אין משמעות לחימוםם הקודם. לפי סברא זו, יתכן שגם אם נאמר שחימום מים נועד לצורך שתייה עדיין יהיה בישול אחר בישול במים.

אך כאמור לעיל יש ראשונים שסברו שגם במים אין בישול אחר בישול, וכדברי הר"ן:

ולא ידעתי הפרש בין מים מבושלים למבושלים אחר. (כב ע"א באלפס)

10 ועיין בדברי הרמב"ם בפרק הקודם בדיון בעניין דברים שאינם צריכים בישול.

האחרונים הסבירו שלפי גישה זו מים שנתבשלו ונתקררו לא שבו לקדמותם, וז"ל האגלי טל:

והעד שמחממין את המים עד שיעלה רתיחות כדי שיבושלו כל צרכן, ובשכבר נתבשלו ונצטננו אין מחממין אותן כל כך רק עד שיהיו מחוממין הראויין לשתיה. (אופה, השמטות)

מכאן, לדעתו, שהמים לא שבים לקדמותם, ואין חיוב במים יותר ממבושל אחר.¹¹

כבר הזכרנו לעיל את דברי רבינו ירוחם בשם רבינו יונה שיש בישול אחר בישול בלח אם הוא מצטמק ויפה לו. רבים התקשו בהבנת שיטה זו, שהרי אם יש בישול אחר בישול בלח מדוע זה תלוי בשאלה אם מצטמק ויפה לו, והלא עיקר הסברה לחלק בין לח ליבש היא מפני שבלח העיקר הוא החימום, וכפי שהסברנו לעיל? ואכן, מטעם זה דחה הב"ח את שיטתו.

למרות זאת, הרמ"א הביא את דעת ר' ירוחם (שיח, ד) ואף המחבר הזכיר אותה (שיח, ח). לכן, הט"ז על אתר מנסה להסביר שיטה זו (ס"ק ו). וכך נראה לי לפרש על פי דרכו – לדעת ר' ירוחם מדאורייתא אין בישול בדבר שנתבשל כל צרכו כשהוא חם אף אם מצטמק ויפה לו מפני שהשבח שמשביח בצימוקו אינו חשוב דיו על מנת לחייב. אולם, אם התבשיל כבר הצטנן יש חשיבות בעצם החימום מפני הלח שבתבשיל, ואם התבשיל גם מצטמק ויפה לו הרי שבעקבות חימום הלח נוצר טעם חדש בתבשיל. כיוון שמלאכת מחשבת אסרה תורה, ר' ירוחם מצרף את חשיבות החימום של הלח ואת הטעם החדש שנוצר בעקבותיו בתבשיל כדי לחייב¹².

פסיקת ההלכה

השו"ע הכריע (שיח, ד) שיש בישול אחר בישול בלח שנצטנן, דהיינו שירד אל מתחת לחום שהיד סולדת בו. הפרי מגדים חידש שדבר לח שהועבר לכלי שני דינו כנצטנן אף שהיד סולדת בו ולכן אסור לחממו (הובאו דבריו בביאור הלכה שיח, ד, ד"ה אם נצטנן). חומרה זו נובעת מדבריו של רבינו יונה הנ"ל בעניין הנוהגים להוסיף מים חמים לתוך הקדירה, שהשו"ע הביא אותם להלכה:

11 אמנם, ע"ש שסיים שהמחמיר במים תבוא עליו ברכה. ולענ"ד נראה שהדברים אינם פשוטים. ויותר מסתבר שלדעת הרמב"ם דין המים כדין המתכות, שמשעה שנתקררו שבו לקדמותם ויש בחימומם החזר משום בישול.

12 ועדיין הדברים אינם ברורים דיים. ועיין בחזון אי"ש לז, ס"ק יג.

יש למחות ביד הנוהגים להטמין מבעוד יום קומקום של מים חמין ונותנים אותם לתוך הקדירה בשבת כשהתבשיל מצטמק. (רנג, ד)

הפרי מגדים סבר שטעם הגזירה הוא משום שנוזל שיצא מן הכלי דינו כנצטנן. אמנם, רוב מפרשי השו"ע הסבירו שמקור החשש הוא בכך שפעמים הנוזל בכלי האחד יד סולדת בו והאחר אין יד סולדת בו וכשמערה אחד לחברו הם מתבשלים זה עם זה¹³. יש לציין שאף הפרי מגדים לא החמיר כרבינו יונה אלא כשמערה מכלי ראשון לכלי ריק שדין המים בכלי שני כמים שנצטננו, אך אם מערה מכלי ראשון אחד לכלי ראשון אחר לדעתו אינו חשוב בישול, בניגוד לרבינו יונה¹⁴.

הרמ"א חולק על כל הנ"ל:

ויש מקילין לומר דכל שאין נותנו על גבי האש או הכירה ממש רק סמוך לו – אפילו נצטנן מותר. ונהגו להקל בזה אם לא נצטנן לגמרי, וכמו שכתבתי לעיל סימן רנג. (שיח, טו)

לשיטתו, אם לא נצטנן לגמרי קיימא לן שאין בישול אחר בישול. ממילא לא שייכת החומרה של רבינו יונה, וכן לא שייך להחמיר כמו הפרי מגדים משום שכלי שני לא גרוע מכלי ראשון שהתבשיל שבו הצטנן לפחות מיד סולדת בהם, שלדעת הרמ"א עדיין אין בו משום בישול אם לא נצטנן לגמרי¹⁵.

בטעמו של הרמ"א נחלקו האחרונים. יש שהבינו שהוא הכריע כשיטת הסוברים שאין בישול אחר בישול בלח אלא שהחמיר חומרא בעלמא מדרבנן בנצטנן לגמרי. כך כותב הפרי מגדים (אשל אברהם שיח, ס"ק לט) וכן הוא באגרות משה, וז"ל:

טעם הרמ"א משום שסובר לדינא כהרמב"ם והרשב"א דאין בשול אחר בשול גם בלח אבל מחמירין כשנצטנן לגמרי. (ח"ד, עד)

וכן היא שיטת החזון אי"ש:

והנה מעיקר הדין אין שום מקום לחלק בין נצטנן לגמרי ללא נצטנן לגמרי, דכל שאין היד סולדת בו חשיב מן הדין כצונן. ועל כורחך שאנו

13 טעם זה מופיע כאפשרות בדברי ר' יונה עצמו, ע"ש.

14 וצ"ע מדוע שייך לדבר על בישול במים בכלי שני אם כבר היד סולדת בהם? לרבינו יונה שהבין שהרתיחה מעניקה כוח למים כדי שיוכלו לבשל בהם ולכן אסר אף במערה לכלי ראשון הדברים מובנים, אך לפי הפרי מגדים שהחמיר רק בכלי שני הדין אינו מובן כל כך.

15 בעניין מקור לדברי הרמ"א לגבי היסוד של "לא נצטנן לגמרי" כתב בספר פתחי דעת (עמ' לא) שהוא מן האור זרוע, שכתב להתיר למשרתים גוים לחמם התבשיל "מפני שאין לחוש לאוסרין, דמסתמא חמין הן קצת קרוב ליד סולדת בו וכשמוסיפין להם חום מותר שהרי גם בישול אין בהן". ונראה מכך שאין איסור בישול אף בפחות מיד סולדת בהם כיוון שלא נתקררו לגמרי.

תופשין לעיקר הדין כדעת הרמב"ם והרשב"א והר"ן שאין איסור לחמם את הצונן המבושל אלא מפני שלא יבואו להקל בחיים. (לז, אות יג)

לעומת זאת, היו שפירשו שמעיקר הדין יש להקל כל זמן שלא נצטנן לגמרי אך אם נצטנן לגמרי יש לאסור לחמם מדאוריתא. כך הבין המגן אברהם (רינג, ס"ק לו) וכך בשו"ע הרב (שיח, ס"ק ט).

כיוון נוסף נרמז בדברי החזון אי"ש הנ"ל:

ואפשר דהוא משום גדר חזרה על גבי גרופה, דבנצטנן לגמרי לדעת המגן אברהם בטלה שהייה ראשונה. ומיהו משמע דדובר יבש מקילינן אפילו בנצטנן לגמרי.

וביתר ביאור כבר קדמו החיי אדם:

ואפשר דכוונת רמ"א דאף על גב דנצטנן לגמרי אין בו משום בישול, ואפילו הכי אסור להעמיד נגד המדורה שיהיה היד סולדת בו... ולכן כיון שהוא עדיין חם קצת הוה ליה כחזרה. אבל בנצטנן לגמרי ורוטב מחזי כתחילת בישול. (כלל כ, נשמת אדם ח)

בהקשר לדברי הרמ"א, מחלוקת נוספת קיימת באחרונים בהסבר הגדר של "לא נצטנן לגמרי". מדברי החזון אי"ש נראה שכל שניכר שהלח חומם אי פעם הרי זה עדיין בגדר לא נצטנן לגמרי:

במה דברים אמורים? כשהוא צונן גמור, אבל אם הוא פושרין מותר. (לז, אות יג)

לפי שיעור זה נראה שכל זמן שהטמפרטורה של התבשיל גבוהה מטמפרטורת החדר הוא עדיין לא נחשב צונן לגמרי.

הגרש"ז מלאדי בשו"ע הרב כתב שיעור שונה:

ונהגו להקל אם לא נצטנן לגמרי אלא ראוי עדיין לאכול מחמת חמימותו. (שיח, ט)

היו שהבינו שיסוד המחלוקת הוא בתוקף איסור הבישול: הדעות הסבורות שהאיסור בנצטנן לגמרי הוא מדאוריתא יחמירו כשיטת הגרש"ז מלאדי, ואילו הדעות הסבורות שמדובר באיסור דרבנן בלבד יקלו כשיטת החזון אי"ש. אמנם אין הכרח בדבר, כי אפשר שזוהי מחלוקת נקודתית. והאגרות משה (ח"ד, ער, אות ב) כותב בפירוש שהאיסור לדעת הרמ"א בנצטנן לגמרי הוא מדרבנן ואף על פי כן מחמיר כדעת שו"ע הרב.

ויתכן שיסוד המחלוקת נעוץ בגדר בישול לח: אם האיסור נובע מהחימום של הלח סביר לומר כשיטת החזון אי"ש, אך אם האיסור נובע מתיקון הלח ושיפור טעמו נראית יותר דעת שו"ע הרב.

רובו רוטב או מיעוטו

רבינו ירוחם הנ"ל כתב שדין בישול אחר בישול הוא "בכל דבר שיש בו רוטב", אולם הבית יוסף (שיח) הביא נוסח אחר: "כל שרובו רוטב". פער זה משמעותי במקרה של תבשיל שיש בו רוטב אך רובו יבש, ובכך עסקו האחרונים¹⁶.

הרב עובדיה יוסף דן במחלוקת הגירסאות ומכריע כך:

ומבואר בבית יוסף בשם רבינו יונה ורבינו ירוחם שלא נקרא תבשיל לח לענין זה אלא כשרובו רוטב ומרק, אבל תבשיל של בשר או דגים ויש בו קצת רוטב ושומן – מאחר שרובו יבש אין בו משום בישול אחר בישול. וכן הסכים הגאון רבי אברהם פימנטיל בספר מנחת כהן ושכן מסתבר, שהרי אין לך תבשיל של בשר שאין בו מוהל ושומן ועם כל זה נידון כתבשיל יבש לענין זה, וכן כתבו הפרי מגדים. לפיכך תבשיל של בשר או דגים ותפוחי אדמה וכיוצא בזה, כל שרובו יבש מותר לחממו בשבת גם באופן שמגיע ליד סולדת בו, אבל תבשיל לח כגון מרק, אף שיש בו חתיכות בשר – מכיון שרובו צלול ולח אסור לחממו בשבת, שיש בו דין בישול אחר בישול. (יתווה דעת ח"ב, מח)

לעומת זאת, הגרש"ז אויירבעך והאגרות משה פסקו להחמיר אף במיעוטו רוטב, וז"ל:

הנה לא מובן חלוק בין רוב לח למיעוט לח, מאחר דמיעוט הלח יתבשל כשהוא צונן. (ח"ד, עד)

בהמשך תשובתו שם מביא שאפשר שיש להתיר בכל מיעוטו לח, ומסקנתו היא: ואולי הוא מטעם דמעצם הדין גם בלח אין בשול אחר בשול, שלכן אין דין זה ברור ומהראוי להחמיר. ובשעת הדחק הגדול אולי יש להתיר.

16 הפרי מגדים (משבצות זהב רנג, ס"ק יג) ביאר את דעת רבינו ירוחם על פי דברי הט"ז שהכל הולך אחר הכוונה – אם רובו רוטב אזי בעקבות הבישול הנוסף התבשיל מצטמק ויפה לו ולכן הוא אסור, אך אם רובו יבש אזי בעקבות הבישול הנוסף התבשיל מצטמק ורע לו ולכן הוא מותר. אולם, מלבד העובדה שפירוש זה מחודש בדברי רבינו ירוחם ואינו משתמע בדבריו יש להעיר שלא ברור מניין לנו שכל יבש הוא מצטמק ורע לו וכל לח הוא מצטמק ויפה לו? רצ"ע.

ולעניין מעשה נראה שיש להחמיר בדבר, דמסברה נראה שאם יש מיעוט רוטב הוא מתבשל למ"ד יש בישול אחר בישול בלח. ומה שהקשה הר' עובדיה יוסף מכל תבשיל שיש בו מעט מוהל, יש לומר שכל זמן שיש רוטב שהוא עצמאי הוא אסור בבישול אפילו הוא מיעוט אך אותה לחות טבעית שיש על המאכלים אינה מוגדרת כרוטב ואין לחוש לה.

דבר יבש ההופך ללח

הטור מביא מחלוקת ביחס לבישול אינפאנדה¹⁷:

ואסור ליתן אינפאד"ה¹⁸ אפילו ברחוק מקום מפני שהשומן שבה שנקרש חוזר ונימוח והוי ליה נולד ואסור. ובספר המצות התירו כיון שאינו עושה בידים, וא"א הרא"ש ז"ל אסר. (שיח)

השו"ע מכריע כדעת המתירים, וז"ל:

מותר ליתן אינפאדה כנגד האש במקום שהיד סולדת, ואף על פי שהשומן שבה שנקרש חוזר ונימוח. (שיח, טז)

רוב האחרונים מסבירים שסיבת ההיתר היא שבשעה ששמו את הפשטידה על האש היא היתה יבשה, ואין בישול אחר בישול ביבש גם אם נהפך לאחר מכן ללח. לעומת זאת, יש שפירשו שכיוון שהשומן נימוח והופך ללח יש בו בישול אחר בישול, ולכן אין להתיר אלא כשלא יגיע לשעור יד סולדת. על פי זה כתב הלבוש שצריך לגרוס בלשון השו"ע "במקום שאין היד סולדת". לעומת זאת, הט"ז כתב שאין לתקן הגירסא ואף על פי כן יש לאסור מצד בישול אם השומן יגיע ליד סולדת. לדבריו, מה שהתיר השו"ע הוא רק להניח במקום שהיד סולדת בו בתנאי שלא יביא את השומן לחום של יד סולדת.

ואפשר שהמחלוקת היא סביב גדרי החיוב בבישול, אם הוא מצד המעשה או מצד התוצאה, שהרי המעשה של האדם נעשה בדבר יבש אך תוצאת הבישול התרחשה כאשר הפשטידה כבר היתה לחה.

מכל מקום, רוב הפוסקים הכריעו שאין בפשטידה כזו בישול אחר בישול כיוון שהיתה יבשה בשעת הנחתה. אמנם, בשביתת השבת כתב (מבשל, באר רחובות כה) שיש לחוש לכתחילה למחמירים, וכן כתב בשמירת שבת כהלכתה (א, לו).

17 על יסוד ספר התרומה, רלה.

18 פשטידה העשויה בצק משני צידיה וחתוכות שומן בתווך.

מלבד הסוגיה של בישול אחר בישול, יכולה להיות בעיה בבישול הפשטידה מצד נולד.

בגמרא נקבע (נא ע"ב) שאסור לרסק את השלג ונחלקו ראשונים בטעם הדבר. רש"י כתב שמדובר בגזירה מצד דמיון למלאכה שבזאת את המים הללו (רש"י), ואילו ספר התרומה ביאר שהבעיה היא מצד נולד. ההבדל הברור בין שני הפירושים הוא בקרח שנמס מאליו: לרש"י יש להתיר שהרי לא עשה כלום, ולספר התרומה יש לאסור שהרי מכל מקום המים האלה נולדו בשבת.

להלכה, השו"ע הכריע להקל והרמ"א כתב שיש להחמיר לכתחילה ולהקל רק במקום צורך. אמנם, לדברי הכל אם הקרח הנמס נמצא בתוך כוס והמים הנימוחים מתערבים במשקה שבכוס אין איסור בדבר, לפי שאיסור נולד שייך רק בדבר הניכר ועומד בפני עצמו.

בעקבות סוגיה זו כתב ספר התרומה לאסור את האינפנאדה משום שהשומן שבה חוזר ונימוח והוי נולד. גם כאן השו"ע פסק להקל והרמ"א כתב להחמיר:

מותר ליתן אינפנאדה כנגד האש במקום שהיד סולדת ואף על פי שהשומן שבה שנקרש חוזר ונימוח. הגה: וכל שכן קדירה שיש בה רוטב שנקרש, שכשהשומן נימוח אינו בעין דשרי. ויש מחמירין. ונהגו להחמיר, מיהו במקום צורך יש לסמוך אסברה ראשונה. (שיח, טז)

עמדת השו"ע היא שמצד נולד אין איסור כי נימוח מאליו, כשיטת רש"י, ומצד בישול אין בעיה כי הוא יבש בשעת הנחתו (וראינו לעיל את הדיון האם יש צורך שהשומן לא יגיע לחום שיד סולדת בו). לעומתו, עמדת הרמ"א היא שיש להחמיר לכתחילה מצד נולד, כדעת ספר התרומה, אך אם יש רוטב סביב לפשטידה כך שהשומן שנימוח מתערב ברוטב ואינו ניכר אף לדעתו יש להתיר. ועיין במשנה ברורה (ס"ק קד) שמצד בעיית חימום אחר חימום בלח הגביל את ההיתר של הרמ"א רק למקרה שבו הרוטב לא יגיע ליד סולדת¹⁹.

לאור הדברים שאמרנו עד כה יש להתיר לתת סוכר או מלח אפילו בכלי ראשון, שהרי הם מבושלים ויבשים ולכן אין בהם בישול אחר בישול. אמנם, המשנה ברורה (שיח, ס"ק עא) מביא דעות פוסקים שמחמירים בדבר, כנראה משום שהמלח והסוכר הופכים ללח, ולכאורה הדבר עומד בסתירה במה שהבאנו לעיל שיש להקל ביבש ההופך ללח? ונראה שיש לחלק בין שומן לבין סוכר ומלח,

19 הפרי מגדים (אשל אברהם שיח, ס"ק מא) מעלה תהיה ביחס לרוטב קפוא, האם דינו כלח או כיבש לעניין בישול. הפרי מגדים מעלה התלבטות זו בדברי המגן אברהם, אולם מדברי הבית יוסף נראה פשוט שבישול שייך רק ברוטב לח ממש.

שהסוכר והמלח מתמוססים מיד עם הכנסתם לכלי ולכן אפשר שיש להחמיר בהם יותר. בכל אופן, המשנה ברורה מסיק שטוב להחמיר לכתחילה שלא לתת סוכר ומלח בכלי ראשון אלא בכלי שני.